

Передмова

До змісту чергового, п'ятого, випуску збірника наукових праць "Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського" увійшли актуальні та не досліджені в історіографії питання пізньосередньовічної та ранньомодерної України й Центрально-Східної Європи. Традиційно усі публікації розподілені на чотири тематичні розділи. Перший – Політика – відкриває стаття **Костянтина та Ірини Хромових** "Генезис монетної справи у контексті питання про політичну автономію на землях литовсько-ординського кордону (друга половина XIV – перша половина XV ст.)". Автори розглянули генезис монетної справи на території литовсько-ординського порубіжжя, а саме Київського та Сіверського князівств. Об'єктом вивчення стала грошово-вагова система. Зважаючи на постійну нестачу офіційної валюти (данг), яка карбувалася в усіх монетних дворах Улусу Джучі, його відсутність на території згаданих князівств компенсувалась карбуванням регулярних та нерегулярних місцевих наслідувань. Найбільш відомими були так звані «Київські» випуски імітацій джучидського данга з ім'ям хана Джанібєка. Незважаючи на те, що політичні обставини могли впливати на зовнішній вигляд монет, метрологічні показники залишалися практично без змін. Бурхливий розвиток місцевої монетної справи, на думку авторів, йде на спад після Кревської унії 1385 р.

Публікація **Романа Івашка** – "Єпископи Львівської митрополії латинського обряду у військових конфліктах напередодні Флорентійської унії" – присвячена військовим конфліктам у Центрально-Східній Європі та участі у них львівських католицьких єпископів. Зокрема, автор звернув увагу на проблеми татарських нападів, гуситські війни, агресію Тевтонського ордену, так звані Свидригайлові війни й початки Османського завоювання. Відповідно було проаналізовано діяльність таких прелатів як львівський митрополит Ян Жешовський; єпископів: холмського Яна Біскупця та Анджея de Laschis; кам'янецького Збігнєва з Лапанова й Павела з Боянчиць (взяв безпо-

середню участь в організації арешту литовського намісника на Поділлі); київського Міхала Трестки; луцького Анджея з Плонська та Баї Ян Риза; перемишльського Мацея Яніна.

Ольга Білецька присвятила своє дослідження невеликому поселенню на р. Дністер: "*Караул в історичних джерелах XV–XVI ст.*". Опрацювавши нарративні джерела (хроніку Яна Длугоша) та десять актових документів дослідниця дійшла висновку, що з однойменною назвою існувало два поселення. Перший Караул розташовувався на землях сучасного с. Катеринівка (поблизу теперішнього с. Рашково, Автономне територіальне утворення з особливим правовим статусом Придністров'я). Додатковим свідченням, окрім писемних джерел, слугує збережена до нині назва лісу – Караул. Інший населений пункт розташовувався у гирлі Дністра на лівому березі поблизу затоки Карагвол (можливо нині – с. Надлиманське Одеської області). На думку авторки статі, обидва поселення з'явилися у часи Золотої Орди, мали замкові укріплення і, можливо, митниці.

Стаття **Бориса Черкаса** "*Битви князя Костянтина Острозького як приклад реформ військової тактики*" присвячена дослідженню військового таланту князя Костянтина Івановича Острозького у контексті реформ військової тактики. Великі географічні відкриття спричинили революційні зміни у Європі. Вони охопили усі сфери суспільства, в тому числі й військову. На думку автора, основою армії стає наймане військо, а не лицарсько-феодалне ополчення. Перемога уже залежала не від холодної зброї, а вогнепальної та умілого її використання. Одним із головних критеріїв боєздатності війська стала дисципліна, а відтак укладалися військові устави. Як показав автор статті, К. Острозький уміло справився з усіма викликами часу і не випадково саме він став першим гетьманом Великого князівства Литовського.

Не менш цікавою є стаття **Петра Кулаковського** – "*Шляхта Великого князівства Литовського на Чернігово-Сіверщині (1618–1648 рр.)*". У ній йдеться про формування шляхетського стану на території Чернігово-Сіверщини після Деулінського перемир'я 1618 р. Влада Речі Посполитої намагалася одночасно вирішити декілька проблем: колонізувати здобуту територію, створити ефективну систему оборони північно-східного кордону та нагородити учасників війни із Московським царством. Людський ресурс направлявся із Мазовії, Волині, Київщини та окремих регіонів Великого князівства Литовського. Як встановив автор статті, шляхта Великого князівства Литовського найбільше прибувала в околиці Чернігова та Новгород-Сіверська та умовно поділялась на чотири групи. До першої увійшли ротмістри часів війни із Московією (роди Паців, Тризн, Полубінських). Другу групу склали чернігівські й новгород-сіверські земські урядники (Е. Стравінський, Д. Керло, С. Огницький, С. Мінвід). Третя група складалась із мігрантів товаришів військових підрозділів, очолюваних впливовими регіональними політиками

(С. Пац, О. Пісочинський та ін.). Окрім цього, у цій групі інколи були представники родинних вояцьких братств (наприклад, Гарабурди). Четверту групу формували клієнти, слуги, орендарі місцевих магнатських родин. Саме вони, на думку автора, залишаться у регіоні після 1648 р.

Перший розділ збірника завершує стаття **Олександра Юги** – "Згасання інтересу литовської знаті до розв'язання «української проблеми» у Речі Посполитій у другій половині 1655 р.". Він аналізує політичну позицію литовської шляхти стосовно українських проблем у другій половині 1655 р. Зокрема, автор з'ясував, що їхні політичні орієнтири мали прошведський, промосковський та пропольський вектори. За браком джерел важко визначити також позицію представників політичної еліти – Я. Радзивілла, П. Сапіги, В. Гонсевського та ін. Натомість проукраїнський був абсолютно відсутній порівняно з попередніми роками. На думку автора, причиною цього стала московська та шведська інтервенція. Відтак головним постало питання збереженні єдності Речі Посполитої.

У другому розділі збірника – Археологія – поміщено статтю **Ігоря Старенького** "Археологічні дослідження палацу XIV–XV ст. у Бакоті упродовж 60-х рр. XX ст.". Учений вивчав так званий Бакотський палац на основі археологічних досліджень, проведених у 60-х рр. XX ст. (кер. Г. Хотюн та І. Винкур). Споруда мала розміри 30×10 м, змурована із тесаного каменю-вапняку на вапняковому розчині. Були виявлені елементи декору, плитку для підлоги. Керівники експедицій запропонували датування палацу: XIV–XV ст. Та пов'язали його із іменем подільського старости Немири Бакотського, відомого із писемних джерел. Автором статті були проаналізовані усі віднайдені артефакти. Відповідно він дійшов висновку, що наявні речові джерела не піддаються надійному датуванню, а фрагменти посуду та пічні кахлі відносяться до XVII–XVIII ст. Відповідно, за відсутності керамічних виробів, озброєння, нумізматичного матеріалу тощо не має достатньо підстав говорити про точність датування палацу.

У третьому розділі – Історіографічні розвідки – розглянуто актуальні питання історіописання в окресленій тематиці. Стаття **Андрія Блануци** має назву "Історіографічні версії та інтерпретації історії Переяславської землі у другій половині XIII – першій половині XIV ст.". Дослідник звернув увагу на те, що в історіографії існує чимало праць, які висвітлюють історію Переяславського князівства до монгольської навали. Водночас золотоординська епоха та наступна литовська висвітлені досить фрагментарно. Тому автор статті здійснив фронтальний аналіз наявних наукових праць, які безпосередньо стосувались історії Переяславщини другої половини XIII – першої половини XVI ст. Це понад 30 робіт з історії, археології, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, опублікованих починаючи з кінця XIX ст.

Дмитро Ващук присвятив свою розвідку проблемі державно правового устрою Великого князівства Литовського. У ній під назвою "Державний ус-

трій Великого князівства Литовського у світлі історіографічних концепцій" розглянуто праці вчених, які тією чи іншою мірою стосуються окресленої проблеми. Корифеї литуаністики (М. Любавський, М. Довнар-Запольський та ін.), а за ними й інші учені (в тому числі й сучасні) стверджували про федеративний характер усієї держави. Ця концепція отримала аргументовану критику науковців різних періодів (Ф. Леонтович, певною мірою О. Єфименко, Н. Молчановський, В. Заїкин та З. Норкус). Щоправда, не кожен із них пропонував свій варіант класифікації. Виняток становлять праці В. Заїкина та З. Норкуса. Перший писав про можливі періоди зміни форми державного устрою Великого князівства Литовського. Другий, наслідуючи концепцію теоретика права М. Ромериса, вважав, що ця держава за формою державного устрою була імперією.

Завершує цей розділ збірника надзвичайно цікава стаття **Світлани Блащук** "*«Каптурові суди» Петра Сосенка: історія однієї студії часів «великого перелому»*". Вона стосується наукової діяльності репресованого дослідника Петра Сосенка, аспіранта Комісії вивчення західно-руського та українського права. Предметом його вивчення стала діяльність каптурових судів на українських землях. Він отримав унікальну можливість першим опрацювати величезний масив документів у Київському центральному архіві давніх актів. Авторка статті встановила, що ним була підготовлена праця під назвою "Походження й розвиток каптурових судів на Правобережній Україні (XVI ст.)", але на сторінках друкованого органу "Комісії..." через арешт історика вона так і не з'явилася. Водночас, вдалося з'ясувати, що П. Сосенко виконав роботу і навіть її захистив. Зокрема, в особовому фонді голови "Комісії..." акад. М. Василенка (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського) зберігається машинопис тез доповіді, які П. Сосенко виголосив на одному із засідань "Комісії..." 4 січня 1930 р. Цей текст вперше опубліковано додатком до статті із необхідними коментарями.

В останньому розділі збірника – Рецензії та огляди – міститься декілька матеріалів, у яких висвітлено останні новини сучасної української литуаністики. Перший, автором якого є **Петро Кулаковський**, містить огляд щойно опублікованої Книги Литовської Метрики: "Литовська Метрика. Книга № 235 (1547–1549): 20-та Книга судових справ / Підготував Дмитро Ващук. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. I–XX; 75 с." Учений охарактеризував власне міжнародний науковий проект видання книг Литовської Метрики, відзначив надзвичайну важливість цього видання для литуаністичних студій та проаналізував зміст 20-ї Книги судових справ. Другий (автори **Дмитро Ващук** та **Олександр Юга**) стосується інформації про VI Міжнародну наукову конференцію "Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі", яка відбувалася з 18 по 21 вересня 2019 р. Організаторами виступили Інститут історії України Національної академії

наук України та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. До складу учасників конференції увішли представники Англії, Білорусі, Литви, Молдови, Польщі та України.

*Дмитро Ващук,
головний редактор*